

МАЪРИФАТПАРВАРЛИК — ёки маърифатчилик ҳаракати жамиятнинг маънавий-маърифий соҳаларида ўрнатилган ижтимоий-сиёсий зулмкорлик сиёсатига қарама-қарши ўлароқ шаклланган ижтимоий-фал-ий ва оммавий — демократик ҳаракатлар сифатида амал қилади. Унинг мақсади муайян жамият ҳаётини фал-ий-ғоявий ва маънавий-маърифий зўравонликдан, жаҳолатпарастликдан озод этиб, эркин тафаккур, илғор маънавий-маърифий тизим орқали тараққиётнинг барча зарур моддий ва маънавий жабҳаларига тадбиқ этишдир. М. ҳаракатининг Францияда бошланиши жамиятнинг туб ўзгаришлар учун етилганлигидан далолат берар эди. “Маърифатпарварлик” атамаси биринчи бор буюк инг. шоири Ж.Милтоннинг “Йўқотилган жаннат” достонида қўлланган бўлса ҳам, уни феодал — мутлақ подшолик тартиботлари беъманилик чўққисига кўтарилган Франция заминида амалиётга киритди. Шунинг учун ҳам М. ҳаракатининг тарихий чегаралари “Қуёш қироли” номини олган ва “Давлат бу — мен” дейишгача бориб етган Людовик XIVнинг (1775) вафотидан бошлаб Буюк француз буржуа инқилобигача (1789) бўлган тарихий даврни камраб олади. М. атамаси худди шу даврга нисбат берилди.

М. ғоясининг фал-ий асоси ҳис-туйғу (сенсуализм) ва иккиасллик (дуализм) қарашларидан иборат бўлиб, биринчиси м. ҳаракатининг бошланиш даврида, иккинчиси кейинги йиллардаги ривожланиш жараёнларида кўпроқ аҳамият касб этган. М. ҳаракатига Де Сент-Эвремонт, А.Буленвиле, Бейл, Мелье каби таниқли маънавият арбоблари асос солган бўлиб, кейинча йилларда Вольтер, Монтескье, Кондильяк, Ламетри, Гольбах, Дидро, Гелвеций, Руссо, Бюффон каби забардаст тафаккур эгалари кенг кўламда давом эттирдилар ва м. тамойилларини бутун Оврупо бўйлаб кенг тарқалишига ва оммалашувига муваффақ бўлдилар. М. ғоялари “маърифат а.и”дан кейин ҳам кенг тарқалиб, ижтимоий-сиёсий, миллий-озодлик ҳаракатларининг муҳим омили бўлиб хизмат қилди. Марказий Осиё халқларининг миллий-озодлик ҳаракатларини ғоявий-маърифий тайёрлаб берган ва уларни миллий мустақилликка руҳлантириб турган маърифатпарварлар орасида Муқимий, Фурқат, Аваз Ўтар ўғли, Аҳмад Дониш, М.Бехбудий, Мунаввар қори, А.Фитрат, А.Чўлпон, Ҳамза. Абдулла Авлоний каби сиймоларни эътироф этиш лозим. Ўзбекистонда м.нинг ғоявий асосларини яратган, миллат озодлиги ва юрт фаровонлиги йўлида мардона курашган, бу йўлда кўп қурбонлар берган жадидлар ҳаракати озод ва обод Ватан куриш, эркин ва фаровон ҳаёт барпо этиш орзу-умидларини рўёбга чиқариш йўлидаги миллий-озодлик курашининг ёрқин ифодаси эди.

МАЪРИФАТПАРВАРЛИК — жамият ҳаёти, унинг маън-й-маър-й соҳаларида намоён бўладиган жаҳолатга, ижтимоий -сиёсий жоҳилликка зид бўлган ижтимоий -фал-ий ва оммавий — демократик ҳаракатларни ифодаловчи т. Унинг мақсади муайян жамият ҳаётини ғоявий жоҳиллик ва мафкуравий зўравонликдан, жаҳолатпарастликдан озод этиб, эркин тафаккур, илғор маър-й фаолият орқали тараққиётнинг барча зарур моддий ва маънавий ютуқларига эришишдир. Ғарбда XVIII а.га келиб М. ҳаракатининг Францияда бошланиши жамиятнинг туб ўзгаришлар учун етилганидан

далолат берар эди. Ғарбда “М.” атамаси биринчи бор XVIII а.да инг. шоири Ж.Милтоннинг “Йўқотилган жаннат” достонида қўлланган бўлса ҳам, у мутлақ қироллик тартиботлари мутлақлашган Франция заминида амалиётга киритилди. Ш.у. ҳам М. ҳаракатининг тарихий чегаралари “Давлат бу — мен” дейишгача бориб етган Людовик XIV давридан бошлаб, франц. буржуа инқилобигача (1789) бўлган тарихий даврни қамраб олади. Демак, “М.” атамаси худди шу даврга нисбатан қўлланади. М. ғоясининг фал-й асоси ҳис-туйғу (сенсуализм) ва иккиасллик (дуализм) қарашларидан иборат бўлиб, биринчиси М. ҳаракатининг бошланиш даврида, иккинчиси кейинги йиллардаги рив-ш жараёнларида кўпроқ аҳамият касб этган. М. ҳаракатига Де Сент-Эвремонт, А.Буленвиле, Бейл, Мелье каби таниқли алломалар асос солган бўлиб, кейинчалик Вольтер, Монтескье, Кондильяк, Ламетри, Гольбах, Дидро, Гелвеций, Руссо, Бюффон каби забардаст тафаккур эгалари томонидан ривожлантирилган. Улар М. тамойилларини бутун Европа бўйлаб кенг тарқалишига ва оммалашувига муваффақ бўлди. М. ғоялари “маърифат а.и”дан кейин ҳам кенг тарқалиб, ижтимоий -сиёсий, миллий-озодлик ҳаракатларининг муҳим омили бўлиб хизмат қилди. XIX а. охири ва XX а. бошларида М.О. халқларининг миллий ҳаракатларини ғоявий-маър-й тайёрлаб берган ва уларни руҳлантириб турган маърифатпарварлар орасида Завкий, Муқимий, Фурқат, Аваз Ўтар ўғли, Аҳмад Дониш, М.Бехбудий, Мунаввар қори, А.Фитрат, А.Чўлпон, Ҳамза, Абдулла Авланий, Тавалло каби сиймоларни эътироф этиш лозим. Ўз-нда миллат озодлиги ва юрт фаровонлиги йўлида мардона курашган, бу йўлда кўп қурбонлар берган жадиждлар ҳаракати М.нинг ёрқин ифодаси эди. Ш-дек, М. инсониятнинг бир жамиятдан иккинчи жамиятга, бир тарихий даврдан бошқа тарихий даврга ўтиши муҳим аҳамият касб этади. Замонанинг энг етук, онгли, оқ-қорани таниган, фидойи, элим деб, юртим деб яшовчи, узоқни кўзловчи маъ-ятли сиймолари М. билан шуғулланади. Маърифатпарварлар одатда давр учун, жамиятнинг бугуни ва келажаги учун муҳим бўлган ғояларни кўтариб чиқади ва шу ғояни амалга ошириш учун изчил кураш олиб боради. Ҳар бир даврнинг ўз маърифатпарварлари бўлади. Мас., Аҳмад Дониш 1869 йилда, яъни юрти вассалга айлантирилган даврда “Биз — ўзбеклар қачонгача ғафлат уйқусида ётамиз, қачон қолоқликдан қутуламиз”, дея фикр юритган. Бу қолоқликдан қутулиш йўлини у маърифатда кўради, халқни маърифатли бўлишга чорлайди. Кейинроқ бошқа маърифатпарварлар ҳам шу ғояни ўз асарларида илгари сурганлар. XIX а.нинг охири ва XX а.нинг бошида вужудга келган жадидчилик ҳаракати вакиллари бу борада ибратли ишларни амалга оширганлар. Улар 1906 йилдан бошлаб, Туркистонда “Тараққий”, “Хуршид”, “Тужжор”, “Самарқанд”, “Ойина”, “Бухоройи Шариф”, “Умид” каби газета ва журналлар чиқарганлар, босмахона ва нашриётлар, кутубхоналар, театрлар, янгича мактаблар очганлар, хайрия жамиятларини тузганлар, ўтмиш мад-тимизни, тарихимизни тарғиб қилиш билан бирга оламшумул янгиликларни ҳам оммага етказишга ҳаракат қилиб, дунёвий билимларни ҳам чуқур эгаллашга даъват этганлар. Маърифатчилар халқни миллий уйғонишга даъват этиб, “Нажот — илму ирфонда” деб билганлар,

халқни маъ-ят йўлига бошлашга ҳаракат қилганлар. Аммо чор истилочилари ва собиқ иттифоқ даври бунга имкон бермади. Мам-тимизда М.нинг кенг кулоч ёйиши учун фақат истиқлол йилларида кенг имконият яратилди. Мустақилликка эришиш муносабат и билан Ўз-нда М.нинг янги даври бошланди. Халқимиз тарихидаги М.ка йўналган ҳаракатлар истиқлол даврида Президентимиз ташаббуси билан бу борадаги сиёсатнинг бош ғоясига айланди. Энг аввало, тарихий-мад-й меросимиз, унинг асосини ташкил этган юрт ва миллат равнақи, ифтихори учун хизмат қилган, мустабид тузум даврида номи қораланган анъаналаримиз, моддий, мад-й ва маънавий ёдгорликларимиз, юртимиздан етишиб чиққан ва нафақат Ўз-н, балки бутун дунёга доврўғ таратган илм-фан, давлат ва дин намояндалари, уларнинг Ватанимизга кўрсатган хизматларини халқ онгига сингдиришга эътибор берилди. Шу кабиларни тарғиб қилиш воситасида ватанпарварлик, халқпарварлик, истиқлолга садоқат, қийинчиликларга сабр-тоқатлилик, тараққиётга интилиш, замон талабларига мувофиқлик, турли-туман таҳдидларга бардошлилик туйғуларини жонлантириш, халқни мустабид тузумнинг куллик тафаккуридан халос қилишга катта аҳамият қаратилди. XX а. бошларидаги М.ка йўналтирилган индивидуал ҳаракатлар а. сўнггида Президентимиз ташаббуси билан давлат ва ҳукумат фаолиятининг бош ғоясига айланди. Мустақиллик даври М.ининг иккинчи босқичи XX а.нинг 90-йиллари ўрталарида маърифат воситалари ва ўчоқларини ҳар томонлама замонавийлаштиришга қаратилган қонунлар ва дастурларнинг ишлаб чиқилиши ва амалга татбиқ этилиши билан бошланди. Мазкур қонунлар ва дастурлар асосида жамиятнинг мад-й кўринишида катта ўзгаришлар амалга оширилди. Биргина таълим тизимини ислоҳ қилиш ва барча соҳаларда билимли, илғор замонавий мутахассисларни тайёрлаш борасида салмоқли ютуқлар қўлга киритилди. М.ни юксалтиришнинг учинчи, энг оғир ва давомли босқичи янги а. бошларига тўғри келади. Бу даврда давлат ва ҳукумат томонидан мустақил мам-тга мос тарзда шаклланиб бўлган маъ-й дунёқараш, унинг ҳукуқий асослари ва амалий воситаларини давомли равишда модернизациялашга кенг эътибор қаратилди. Буни бугунги кунда таълим тизимини илғор технологиялар билан бойитиш, замонавий иншоотлар билан таъминлаш, илм-фан манбаларини доимий янгиланиб бориши, ижодий, илмий салоҳиятни намоён қилишга кенг имкониятлар яратилиши, тадбиркорлик ва ташаббускорликнинг ривожлантирилишига ҳар томонлама шароитларнинг кенгайтирилиши кабиларда яққол кўриш мумкин. М.ни истиқлол даври, миллий ғоя унинг асосий т. ва тамойиллари орқали шакллантириш борасида маън-й-мад-й ҳаётнинг барча соҳаларида а.ларга татиғулик ишлар амалга оширилди. Илм-фан, мад-т ва санъат соҳасида илм. тад. ишлари билан бир қаторда истиқлол даври, унинг кенг имкониятларини, моҳиятини акс эттирадиган, давр ва миллат қахрамони, унинг хус-ятларини кўрсатувчи асарлар яратилди. Ўзбек тилига давлат тили мақоми берилиши зиёлиларга - илм-фан, адабиёт ва санъат намояндаларига эркин ижод қилиш, халқ руҳини чуқур ҳис этиш орқали юксак савияда асарлар ёзиш имконини берди. Мустақиллик даври М.ининг муҳим хус-яти шундаки, унда

бунёдкорлик, эзгу ишлар, Ватан равнақи юрт тинчлиги, диний бағрикенглик т.лари нафақат наз-й, айни пайтда, амалий жиҳатдан яхлит тарзда ўзифодасини топмоқда. М. турли поғона ва даражаларда, тамойиллар асосида юксалиб бормоқда.